

KALAI SA, KALAKARJUS

୧୧୧୧

1.

Voore Mustjärv, sealtrahva jutu järele on see järv olnud teises kohas, nüüd peab seal veel paljas koht järele olema, kevade aegus kui palju vett on, siis peab põhja peal natukene vett olema. Et üks naine läinud lapse musta rätikuid pesema ja järv on vihastanud ja läinud sealt ära. Kuskohalt tema ära läinud on ühest mäest läbi läinud, peab olema nagu oleks mäe tükk sinna kõrva tõstetud. See on olnud sel ajal kui soos marjad kasvavad, ju on olnud inimesed marjul ja üks hääl on hüdnud:

“Kai ja Mai alt, Mustjärv tuleb!” Need tüdrukud jäänud alla, aga kes kaugemal olnud, need peasnud ära, aga see järv peab olema soo sees ja kändusid täis.

Ükskord on üks mees püüdnud kalu, on ikka saanud suure haugi kätte, üks ots olnud õlul ja saba maas. Kui hakanud kodu minema kalaga, siis hüdnud üks hääl:

“Kai ja Mai, meie tõlpsaba orikas viiakse!”

Mees visand kala maha ja pist jooksu. Seda kala ei ole söönud linnud ega ole ka mädanenud.

RKM II 232, 472 < Narva khk, Rakke al – Eduard Kurg < Eduard Kurg (1966) = RKM II 258, 105/7 < Narva I – Eduard Kurg < Eduard Kurg (1968)

2.

“Kes meilt nodisaba orika viib, see peab õlema seitse aastad vatsavalus!”

Ei mees õle tohtind kala koju tuua, visand tee ääre maha. Need linnud mis seda kala söönd kõik surnd ära, kaarn jäänd üksi aga elama Noa needmise pärast, et see lind raipest peab elama.

Ja kalapüüdja mees õld kõhe seitse aastad vatsavalus ja siis surnd ära. Pärast seda kohta, kus kala kondid puhkasid kart hobused sealt mööda minnes, sest et järvealgjas sinna juure asund. Siis kui see järv sinna tuld, siis algjad tuld kõige ees ja hüünd:

“Mai ja Kai, kasige eest – Mustjärv tuleb!”, sest et tüdrukud seal marju noppind. Nüüd peavad iga jaanipäa öössse nutma ja vinguma. Järv tuld Onga metsa, sest et seal põhjas praegu on ka kannud, ega tohi keegi enam kala püüda.

Muinane jutt rahvasuust.

H II 11, 97 (B) < Rakvere khk, Kohala k – Villem Pender (1889)

3.

Järvevee roojastamine

Viru- Jakobi kiriku juures, Küti vallas, Kabala küla ligidal on enne üks järv olnud, kelle ase praegu sääl näha on ja hüütakse nüüd Seaväli. Kui see järv veel sääl on olnud, siis on üks saunanaene, kes sääl järve kaldal elas, oma lapse sitast perset kalasabaga puhkinud. Siis on ta korraga üht häält kuulnud ja see on ütelnud:

“Nüüd oled sa küll oma kergemeelal kalaga lapse perset pühkinud, aga aeg tuleb, kus sa enamb ei saa isigi kala oma suhu võtta!”

Ja sedaviisi selle naese nähtaval tõusnud see järv ülesse ja läinud säält ära, arvata üks neli ehk viis versta metsa. Ja kui ta on läinud, siis on ta ühest suurest mäest läbi läinud, ja see koht on veelgi mäe sees näha, kust see järv on läbi läinud. Ja on säält mäe külest suure tüki ära viinud ja selle koha mäe sees maaga ühetasa teinud, ja nüüd näeb see koht kui üks värav välja. Seda tükki aga, mis ta säält eest ära on viinud, on senna kõrva tüma soo sisse viind, kust igaüks selgeste võib näha, et see tõsi on. Kui see järv on säält mäest läbi läinud, siis on üks hääl säält ütelnud:

“Kai, Mai, alt ära! järv tuleb!” Sest Kai ja Mai on ühed tüdrukud olnud, kes metsas on marju sel päeval noppimas olnud. Aga need pole mitte eest ära jõudnud ja ongi senna alla jäänud ja on nemad selle järve algjad nüüdki veel. Nüüd kutsutakse seda järve Pühaksjärveks, et ta pühapäeval on säält ära läinud.

Mõned aastad pärast seda on säält ligidalt külast, kus see järv nüüd on, Rägavere vallast ja Kantkülast, kaks meest säääl järve ääres metsas oma härgadega õitses olnud. Ja on nemad hakanud säääl kalu õngitsema. Siis on nemad ühe kala kätte saanud, ja see kala on väga suur olnud ja tõlpsabaga – ei ole jäksanud kanda. Siis on need mehed omad härjad ikkesse pannud ja sidunud ühe suure vitsavõruga selle kala härjaikke külge kinni ja siis hakanud koju poole minema. Kui olivad natukene maad ära jõudnud, siis kuulsivad nad üht häält. See küsinud:

“Kai, Mai, kas sead kõik on alles?”

Siis kuulsivad nad üht häält jälle ütlevat, et “tõlpsabaga orikas puudub”. Ja siis on üks hääl hakand neid taga karjuma:

“Mehed, mehed, ärge viige meie tõlpsabaga orikat ära! Kui te viite, siis viite omale seitsmest aastast kõhukoormast ja vatsavaevast!” (See tähendab: kui oleksid nemad seda kalaliha söönud, siis oleksid seitse aastat põdema jäänud.) Aga nemad on teda metsast välja viinud välja ääre ja senna maha jätnud. Ja ta on kõik suve säääl seisnud, ja linnudki pole tema liha söönud.

HI 4, 27 (9) < Viru-Jaagupi khk – Arnold Vardja < Madis Tennemann (1877)

4.

Viru-Jaagupis Saueaugu küla taga on Mustjärv. Säääl järves elutsenud halgjad. Üks mees käinud säääl järvel kalal. Halgjad näidanud ennast mitmel viisil: kord naesterahvas lüpsnud lehma, kord kamminud naesterahvas pikki juuksid, mis veel pikemad kui ta ise. Ükskord mees, kes säääl kalu püüdmis käis, saanud suure kala kätte. Halgjas hüüdnud:

“Kes meie tõlpsaba orika ära varastas, see peab seitse aastat vatsavaevas olema!”

Mees pole sellest midagi välja teinud, toonud kala kodu ja sünnud kala ära. Varsi pärast seda hakkunud mees seest põdema. Seitsmeaastase põdemise järele surnud mees ära.

H II 71, 571/2 (7) < Viru-Jaagupi khk – Jaan Viikmann (1903)

5.

See oli siis, kui minu isa veel poisike olli, kes oma sada viis aastad siin ilmas ära elas ja nüüd juba viiskümmend aastad teises ilmas rändab. See oli Viru Jakubi kihelkonnas, kui see suur veeuputus lõppes, siis jäi Kahala küla juure veikene veeloik järele ja sellele pandi nimi Pühajärv. Siis juhtus nõnda, kui meie küla rahvas kiriku läksid, Eskli eit ja Soometsa Mall järve ääres sauna ukse ees oli pisike laps midagi looduse käsul toimetanud. Kui saunast naine välja tuli lapsega tõreles ja kalasabaga lapse p... ära pühkis ja seda järve viskas, siis kuuldi järvest hääli:

“Seitse aastad ei pea sina saama kalasaba nuusutadagi, veel vähem lapsepeed pühkida.”

Siis tõusis järvest suur hall veekarva kull lendu ja järve vesi hakkas uidsema ja läks kulli järele Rägavere metsa poole. Sääli oli aga kõrge kommis mägi ees. Mäest sai tükk välja lükatud nagu oleks ta saega kahest kohast läbi saetud ja ukse moodi eest ära kantud. Aga sääli metsas olivad lapsed Kai ja Mai omi loomasi söötmas, loomad kuulsid vee kohinad, panid jooksu, lapsed aga jäivad vee alla. Muidugi asi jäi igapäisiks. Kantküla poisid käisid tihti järve ääres oma härgi söötmas üks kord päeva veeru ajal ütleb Tõnis Päärule: “Viskame õige noota sisse ehk saame mõne kätte!” Kui ööldud nii ka tehtud. Tõmmasid suure kala välja, siis ütles hääli järvest:

“Kai-Mai, kus tõlpsaba orikas?”

Kuid midagi vastust ei olnud.

Poisid sidusid kala, et raske oli seilas kanda härja rahkme külge, hakkasid härgadega kodu vedama, aga jälle ütles hääli järvest:

“Kui teie seda kala sööte, siis seitsmeks aastaks kõhu koormaks ja vatsa vaevaks.”

Poisid harutasid nõõrid lahti ja jätsid kala sinnapaika kuni teda päike ära pleekis. Selle kala liha pole mitte ei hundid ega linnud sünnud. Kaie ja Maie nähakse nüüdki veel vagase ilmaga õhtusel ajal: üks on vee peal pikali ja teine otsib tema pead nagu enne vanast see moodiks oli. Ka tihti ilmade muutmise ajal on sääli kui sadude eel on kuulda nutuhääli, aga ilusate ilmade eel naeruhääli ehk naermist.

Seda kohta, kus järv enne oli hüütakse nüüd Seaväli. Meie rahvas läheb nüüd vanast järvepõhjast kuivalti läbi nagu israeli rahvas Punasest merest.

E 49355/6 < Peterburi < Viru-Jaagupi khk – J. Tennmann (1914)

6.

Tudus on hiis. Seal on iga aasta üks loom ja inime ära kadund sinna hiide. Seal on old üks saksa neitsit, sel old laud seal üleval ja kõik oma kohvitassid ja söömakraamid seal peal. Kes lähänd, see kadund. On tuld üks soome vanamoor ja lausund tema sealt ära. Saksa naisterahvas lähänd üle väila punases riides ja ise nutt, üks kolmekuningapäeva homiku on old.

Siis lähänd Umbjärve. Este on kala sealt küll saand, aga sest maalt enam ei saa, kui see neitsit sinna on lähänd.

Siis üks mees on lähänd püüdma sealt kala lapse varru ajast. Püünd kala ja neitsit öeld:

“Anna see mulle, kelle pärast sa püiad!”

Mees luband anda temale selle.

Mees tuld ära sealt järvelt ja mõeld:

“Ma panen lapse nimi Maarja, sa ei või Jeesusele kedagi teha!”

Siis need kalad on kadund kõik mehe reest ära, üks kala jäänd veel ree peale. Siis algjas hüünd veel:

“Anna mu tömpsaba orikas kätte!”

Ja see kala kadund ka ära.

“Sellepärast ma ära viin, miks sa seda ei and mulle, mis sa lubasid, ja Maarja nimi paned.”

ERA II 38, 559/561 (59) < Viru-Jaagupi khk, Roela v, Roela vaestemaja < Viru-Jaagupi khk, Roela v, Tuduk – Rudolf Põldmäe < Mari Sirts, 76 a (1931)

7.

Kuldhaug Uljaste järves

Kord vana Uljaste elanik Kamandu* õngitses kalu järvel omatehtud haavatüvist künas. Juba hulk aega püüdes nägi mees, kuidas üks suur kala end aegajalt veepinnale tõstis. Mees seda nähes mõtles: kas krokutill peab oma utsenjet, aga kust tema siia saanud. Mees oli väga huvitatud ja läks vaatama, mis seal siis õieti lahti on.

Juurde jõudes mees nägi, et seal oli suur haug: silmad kui toovriaugud, hõbevaljad peas ja kuld ketiga ühe suure kivi küljes kinni. Kala jutustas talle: «Mina olen kalade kuningas ja tulin siia suure pilvega, sest olin pilvele teejuhiks.»

See kivi on praegust alles, seda kalade kuningat pole enam keegi näinud.

*Kamandu isik on rahva mälestustes ja tal oli ka haavatüvest õõnestatud lootsik, nagu teadis jutustada Gustav Anderson nende ridade kirjutajale. G. Anderson on nüüd surnud. Koolijuhataja L. Lätti märkus.

ERA II 216, 111/2 (1) < Viru-Nigula khk, Pada v, Uljaste k, Järve t – Kalju Kalamees, Sonda algkooli õpilane < Johannes Kalamees, 58 a (1939)

8.

Mädajärv. Korra elanud Vaharas ühes talus peremees oma naise ja lastega. Olnud kibe heinaaeg, terve perekond läinud heinale praeguse Mädajärve kohale. Taevasse tõusnud imelik must pilv ja üks hääl hüüdnud:

“Alt ära, tõlpsaba orikas tuleb!”

Naine tahtnud veel enne kaare kokku tõmmata, kuid siis langenud pilv neile kaela ning uputanud nad. Peale inimeste kadunud ka suur heinaküün. Ja rahvas teab rääkida, et selge ilmaga, kui vesi vaikne, pidi küüni peegeldus paistma.

Mädajärve nime oli ta saanud sellest, et inimesed olid ta vett roojastanud ja selle trahviks muutunud järve vesi mädasarnaseks kollaseks.

ERA II 165, 505/7 (2) < Hageri khk, Kernu v, Kernu as, Sarapiku t – Heinrich Kraas, 13 a < Voldemar Kraas, 25 a (1937)

9.

Sinialliku tõlp tuleb välja Siniallikust rahvast ehmatama ja vette viima nii nagu näkk. Mina teda ei näind, teised rääkisid, et pidada ära eksitama.

ERA II 77, 83 (2) < Jüri khk, Rae v, Rae vaestemaja < Kose khk, Uuemõisa v – Rudolf Põldmäe < Ants Sile, 60 a (1934)

10.

Vanaste olnud Nabalas seal, kus praegu Saarte talu on, üks metsavahi saun. Seal olnud metsavahiks üks vanamees, teise käe sõrmed olnud tal kokku kasvanud, sellepärast hüütud teda Saarte Lestkäpp. Seal ligidal on jõe harusi, mis mööda sood risti ja põigiti Piirita jõkke jooksevad. Neis jõe harudes on rohkesti kalu, sealt käinud Lestkäpp neid alati püüdmas. Tema saanud sealt alati palju kalasi kätte, aga kui ta omad võrgud ja riistad teiste kätte annud, ei ole nad midagist saanud; sellepärast arvanud rahvas; et ta vanapaganaga ühenduses seista.

Ükskord läinud nelipühi esimese püha õhtul jõe ääre ja pidanud hakkama kalu püüdma. Üks hall vanamees seisnud jõe ääres, see ütelnud temale:

“Kulla sõber, ära täna õhtul kalasi püüdma tule, kaladel on täna õhtul ka püha, tule homme õhtul!” Saanud hall vanamees need sõnad ütelnud, siis kadunud ta ära nagu tina tuhka. Saarte Lestkäpp tulnud aga ära ja pole sel õhtul kalu püüdnud.

H II 65, 610/1 (20) < Jüri khk. – J. Saalverk < Mari Metsar (1898)

11.

Villikal oli Luts-Ants, kes käis alati kalal ja sellepärast kandis niisugust nimegi. Ta kaevas heinamaasse augud, kuhu pani kalad seisu. Kord ta püüdnud kala Ravila Mustjärvest. Suur haug läind mõrda. Kala olnud sabatu. Ants toond haugi ära.

Sipelga pere on järve kaldal mäel, Ants saand parajasti haugiga sinna, kui kange tuul hakkab puhuma järve poole, nii et Ants pole saand enam sammugi edasi.

Korraga järvest hakatud karjuma: “Too me tõlpsaba orikas tagasi!”

Need karjujad olnud vaimud. Ants pole hoolind karjujaist, toond kala koju. Kuid sellest ajast kalad kadund sootuks sealt järvest.

ERA II 19, 127/8 (1) < Kose khk, Ravila v, Nõmme k, Urgetsi . – Rudolf Põldmäe < Jüri Beek, 71 a (1929)

12.

J ä r v e v a n a m e e s

Mees püüdnud sabata kala kinni. Järvest hüütud talle järele:

“Too me tõlpsaba orikas tagasi!”

See oli järve hoidja või järve vanamees, kes hüüdis. Sabata kala ei olnud harilik kala, vaid näkk.

ERA II 19, 128/9 (2) < Kose khk, Ravila v, Ravila vanadekodu – Rudolf Põldmäe < Tõnu Nokkur, 74 a (1929)

13.

Õeldi enne: jüstkui va Siniallika tõlp, kui oli lõhike riie.

ERA II 77, 70/1 (14) < Kose khk, Kuivajõe v, Kuivajõe vaestemaja – Rudolf Põldmäe < Ann Jõhvert, 62 a (1934)

14.

Nirgu mõisa maa peal Käppa järves käind üks mies unnaga kalu püüdmäs. Ühel päeval ei ole temal õnnestand mitte ühtegi kala saada. Õhtu jõudes mies teind tulelõke ülesse ja jäend ise tule juure magama. Unes tuld üks hall vanamies tema juure, öeld:

“Mis sa magad, tõuse ülesse, pane püünised sisse, nüüd kalad hakkavad!”

Mies tõust ülesse, pand unnad sisse ja saand palju kala, üks old kaksikümmend naela raske, ka teised kalad old õige suured.

Teine öösse sie hall vanamies öeld: “Mis sa minu ilma sabata orika kinni püüdsid?”

ERA II 132, 426 (37) < Kose khk, Ravila v – Tõnu Võimula < Kaarel Vart (1936)

15.

[--]Seal kus praegu Põrsu järv asub olnud ilus lage heinamaa, inimesed tõtanud heinaloo võtmisega, sest loog olnud kuiv, korraga silmanud põhja poolt tulema kole musta pilve, mis olnud musta sea moodi.

Saanud pilve äär heinaliste kohale, hüitud pilvest:

“Aruheinalised alt ära. Tölpsabaga siga tuleb.”

Nii korranud see kolm korda ja üks mees oma tütre ja naesega läinud ära ja peasenud eluga, kuna teised kõik ei ole seda hüidu tähele pannud. Korruga hakanud vesi koleda kohinaga alla tulema. Ja need, kes ei ole seda hüidu tähele pannud olid vee alla jäenud ja hukka saanud. Kuna üks mees oma naese ja tütreaga ainult olid peasenud. [--]

ERA II 205, 241/8 (6) < Tallinna I – Eduard Kriitmäe (1939)

16.

No seal peab kalajumal olema, see peab jõe ääres olema. Määri suu rasvaga ära ja kui kalajumal käsku ei kuule, kui on anded vastu võtnud, siis anna talle üks hea keretäis.

ERA II 70, 65 (5) < Kullamaa khk, Koluvere-Kalju v, Maidla k – Alfred Samet < Jüri Sinissov, 60 a (1934)

17.

Mustjärve sünd

Piirsalu valla Turvaste küla all asub Mustjärv. Seda järve aga kohe seal ei olnud. Varem on see järv olnud kümme kilomeetrit lõuna pool, Mike küla all. Seal ei olevat aga järvevaimud sallinud kalapüüdmist ja hirmutanud neid eemale. Kord püüdnud jälle keegi julge mees kalu. Hääl hüüdnud järvest:

“Kuule vanamees, vaata, sul on üks tõlporikas kotis.”

Vanamees vaadanud – kott paistnud tõepoolest imelikuna. Visanud koti maha ja sealt minema hakates öelnud:

“Eile püüdsin kala, täna tõlporika ja homme tulen püüan sinu!”

Mees läinud koju. Järgmisel hommikul kalastama minnes ei olnud järve enam seal. Selle asemel olnud raba. Järv aga samas suuruses ja kujus olnud öö jooksul rännanud kümme kilomeetrit põhja poole – Turvaste küla alla, kus asub praegugi Mustjärve nime all. Kalu aga temas püüda ei saa, sest põhi on täis peeneid juurikaid, kuna järv on asunud endise metsa kohale. Mike raba aga, mis endise järve asemel, on juurikateta.

ERA II 228, 573/5 (8) < Kullamaa khk, Piirsalu v, Kabeli k, Everti t – Silvia Torn, Haapsalu Progümnaasiumi õpilane < Jakob Rehi, 76 a (1939)

18.

Toosel käidi ennevanasti sedasi, et lootsiku ninas oli nisuke rauast raam, seal peal põles puudest tuli. Ja kui öösi mindi merele, siis see tuli valgustas lootsiku esist ja kalad tulid sinna valgusse. Siis raiudi neid pihiga (ahinguga).

Ükskord Indre-Peetri vana Jaak läind ka toosele ja näind, et üks teine mees püiab ka eemal kalu. Korraga teine mees üiab:

“Miks sa mu kala ära võtsid?” – “Missugune see sinu kala on?” küsib Jaan.

Hakand vaadama ja näindki, et taal üks imelik ühe silmaga kala, ja see üks silm olnd veel kukla peal. Jaak visand selle kala taale tagasi. Noh, sedakord olnd head naabrid jälle. Jaak hakand siis lähämalt silmama, kudas teine mees ka püiab. Ja vada nalja, teisel põle loodsigud ega kedagi, mehine puulaast pihus ja härja sitt põleb peal.

Hakand randa tagasi tulema, mees tahab Jaagust kangesti ette, ei Jaak lase ka. Saand kalda ääre, siis visand Jaagu Sahtli koplis vastu suurt kibi. See kibi praegu seal alles. Jaagu puus läind paigast ära, jähi sellest eluks ajaks vigaseks. Minu isa isa näind teda, kui ta alles pisike poiss olnd, ütüd siis va lombak-Jaaguks. Rahvas uskus, et see oli vanapagan, kes Jaaguga toosel keis.

ERA II 188, 352/3 (42) < Käina khk., Käina v., Käina k., Lahe t. – Enda Ennist < Jaan Suuster, s. 1874, ja Leena Suuster, s. 1877 (1938)

19.

Vanasti püütud kalu ka ööse. Tuli pandud paadi pee otsa peele ja kalad tulnd siis tule valgele, seisnd vagusi ja siis saand ahingiga neid raiuda. See hüütud siis toosel-käimiseks. Üks Kassari mees olnd üks ööse jälle toosel kalu püüdmas ja näind, et teine mees ta kõrval ja püüab ka kalu. Ta tunnund ära, et ta naabrimees, ristiisa. Tema teretand: “Tere vader!” Nii kadund ära, suur veelõking olnd järel.

Kui Kassari mees oma kalapüüu ära lõpetand, hakkand maa poole minema, üks karjund: “Anna mu ühe silmaga emis kätte!” Mees mõtlend, et mis asi see küll on. Ei see vaid ei jää, muudkui karjub ja karjub. Viimaks mees hakkand oma kalade seast vaatma, üks ühe silmaga ahve olnd kalade seas. Viskand selle merre, siis karjumine kadund ära. Mees läind teiste kaladega kodu.

RKM II 60, 226/7 (31) < Käina khk, Hanikati saar – Marju Hanikat < Priidu Hanikat, snd 1897 (1956)

20.

Üks mees püüdnud jõest kalu ja leidnud ühe tõlbi sabaga kala. Kui ta kalakotiga hakkand koju poole minema, siis olnd kott nii raske, et ei saa paigast äragi, ja kiskund ikka jõe poole tagasi. Mees olnd päris hädas.

Siis kuulnud ühe hääle hüüdvad:

“Viska tõlpsaba maha.“

Mees visanud tõlbi sabaga kala maha ja kohe saand kerge vaevaga koju.

ERA II 31, 382 (177) < Märjamaa khk, Märjamaa v – Emilie Poom < emalt (1930)

21.

Hiidlased olid Tahkurannas kalapüügil. Ühel päeval kukkus üks kalameestest merde. Küll otsiti ja otsiti, kuid leida polnud teda kuskilt. Viimaks tuli mees ise vee seest välja ja ronis laeva.

Vahepeäl oli teine kalamees veest välja tõmbanud ühe ühe silmaga tursa. Niipea kui veest välja roninud kalamees ühe silmaga tursa laevas nägi, haaras selle kätte ja visakas merde tagasi, üteldes:

“Säh oma ühe silmaga orikas!”

Teised kalamehed hakkasid imestades küsima, miks ta kala merde tagasi viskab. Nüüd jutustas mees, mis ta meres näinud.

Ta kukkunud mere põhja ilusa õue pääle. Õues olnud üks vanamees, see tulnud ja hakanud temaga riidlema seepärast, et kalamehed iga päev omad võrgud ta karjamaa väravasse laskvat, veel täna olevat nad viinud talt ta ühe silmaga orika, ja lubanud kalamehi karistama hakata, kui need teda ükskord rahule ei jäta.

ERA II 9, 233/4 (14) < Ridala khk, Tuuru k – Meinhard Meiusi < Mari Laks, 49 a (1928)

22.

Asukoht: Metsküla mõisast umbes üks verst maad suurt maanteed Asuka küla poole (lääne poole) minnes Punape taõu männiku vahel, kesk maanteed.

Kirjeldus: Praegu ei ole hauast jälgegi. See olla aastat 30 tagasi teede ümberjagamisel tasaseks tehtud, nagu Jüri Kull, Põitse küla Udiselt kõnelda teadis. Punape kohal läheb tee laia liivast metsavahet mööda, kus kolm paari roopajälgi kõrvuti jooksevad. Hauda kohta enam täpikäält ei mäletatud.

Nagu Asuka külas ja Liiküla Punikul kõneldi, olla sinna kohta, otse kesk maanteed, roobaste vahele neli põlve tagasi surnu maetud, keda hobused kaugemale (vist Metsküla surnuaiale) vedada pole jaksanud. Sestsaadik olla kohta kartma hakatud. Säälnähtud alati tonte ja hundid käinud säälnulumas. Mees, keda Punape männikusse maetud, olnud Pahapilli Andres Liikülast, kes kuradiga ühenduses olnud. Temal olnud võrk Pahapillilt kuni Vilsandi saareni ja ikka kalu täis. Kord läinud vade, Andrese mütsi päha pannes kalale ja saanud kalu mitu võrgutäit järjest. Viimaks märganud, et võrgu äärel mees seisab ja sülega kalu võrku ajab.

E 53246/6a < Karja khk – Ferdinand Leinbock (1923)

23.

Kis pailu tahab saada, see leheb metse ja püüab enne jüripäeva ussi kinni ja leikab tükkideks ja paneb kinda sisse ja oma vasema jala alla, kus tema istub.

Noh ükskord teine mees näind, et teine palju kalu saand, tema mõtlend, et kuidas mina tema kohta saan istuma, teine õpetand, et kui tema magama jääb, siis istu

tema kohta. Ja tema teind nõnda. Kui tema sõnna kohta istund, temal tulnud nõnda pailu, et pole jõudand üles tõmmata. Kui ta üle laiva äärä sisse vaatand, siis ta näind, et üks musta kübaraga poisikene temale kalu sisse loopind, et kole olnd näha.

Temal hirm nahkas, mis nüüd teha. Kui ta neid kalu sisse loopind, seda rohkem tulnd juurde. Ta ei tea, mis teha, kui ta sisse loopind, ei rahule jää ilmaskit, siis ta ajanud see vana mehe üles ja ütlend, et aita, kalad võtavad mina elu ära.

Tema ütlend: “Miks sa tegid nõnda, ära tee teine kord enam.”

E 28488/90 (2) < Kihelkonna khk – J. Anger (1896)

24.

Vedrukast vana Täia Tõnis läind ühekorra suur-reede hoomiku merele kalu püüdma. Mida ligemale jõudend kirguae, seda rohkem Tõnis hakkand kalu saama. Paat saand juba ääretasa täis, aga Tõnis viskand ikka korra veel.

Nüüd hakkand õnge niisugune suur elukas, kes kukkund paatis müttama, nõnda et kalad puhas üle ääre ajand. Vana pääsend vaivalt eluga ja pole änam ilmaskid mere ääre läind, kartend merd.

Ma mäleda veel kenasti seda vanameest. Ta oli alati sihandune kange mees. Kevadepühade esimise püha oomiku ta oli ühekorra aida teind. Kis ta tegusid keiki änam teeb (teab).

RKM II 2, 474 (8) < Kihelkonna khk, Lümanda v, Kipi k < Hiiu – Laine Tarkin < Jaan Hannus, 56 a (1947)

25.

Karksi Sineallik

Sineallikaks hüitakse suurt hallikat Karksi Järve talu maa sees. Allika kogu on vähemast vakamaa laiune, tema vesi on ütlemata selge ja puhas. Kui päikene oma kiireid tema peale heidab, on allika põhi sinine, sest tema põhjas kasvab valge sammal ja vanad igavesed puud, mis risti rästi tema sisse vajunud, seisavad terved ja valged kui pleekinud Kalevipoja sääreluud. Veepinnal võib kuni mitme sülla sügavuseni selgeste kui peeglis näha, kuidas siit ja sealt sügavusest vesi ja liiv ülesse keeb. Rahvas ütleb: “sealt on maapõhi lahti.” Allika veest sünnib otse terve oja ja võerad käivad teda kui looduse imet vaatamas. Tõeste on vaade vee puhta sinisesse sülesse, maa salajasse põue ütlemata kena.

Juttusi sellest iseäralisest allikast on vähe maha jäänud. Vesi olla ennevanaste püha olnud, mitmete, iseäranis silmahaiguste vastu aidanud, muud suuremat ei teata.

Korra pühapäeva õhtupoolle olla mees Sineallikal kalu püidnud ja enne päeva loodet vana, sammeldanud tõlbisabaga haugi kätte saanud ja sellega kodu poole minema hakanud. Tagaselja kuulnud ta hüitavat:

“Kas kari keik kodus?”

Jällegi vastanud heal:

“Ei ole, vana tõlphännagu pull puudub.”

Seal hakanud mehele kaikaid või mis mits ja mats! selga, kukla ja sääрте pihta sadama, viimati nenda tihesti, et mees haugi käest maha viskanud ja kerima (jooksuma) pannud. Siis jäänud kaigaste sadu järele. Mees ei ole tagasi vaadata julgenud, sellepärast ei ole ta ka teada saanud, mis talle õieti selga sadanud.

Nüüd praegu ei leita Sineallika sinises vees muid kalu kui vanu suuri lutse.

H II 23, 191/2 (3) < Karksi khk. – August Kitsberg (1889)

26.

Mitte väga ammu elanud Pärnu lahe ääres kaks naabert, ameti poolest kalamehed. Nagu nende ehukohad üksteise lähedal olnud, nenda juhtunud siis ka väga tihti, et nende kalapüüsed teineteise ligidal olnud. Ja sest veel mitte küll, et nad üksteise lähedal elasid ja naabrid olid ning seltsis merel käisid püüsid vaatamas, vaid nad olid ühe sõnaga ütelda, nagu kalamehed ise ütlevad, paarimehed. Aga kõigest sest hoolimata, et mehed küll naabrid ja paarimehed olivad, jäivad siiski teise mehe püüsed alati kaladest tühjaks, kuna täma paarimehel alati kalu täis olid.

“Tõeste imelik ja arusaamata on see küll,” mõtelnud mees, “et minu võrgud alati tühjad ja temal täis on. Kas minu püüsed ei seisa selle samma koha pial kus tämal ja kas mina ei tee niisamma hoolsate tööd kui tämagi?! Aga ei aita midagi kõik minu hool ja mure – vaesus janälg kipuvad jalgsi võeraks tulema, kuna täma aga üsna püstijalu rikkaks läheb. See ei või kellegi õige loomulik asi olla, seal piab midagi vale varpi või tühja tõrtsi juures olema. Noh, pole viga, ma tahan katsuda.”

Häda ajab härja kausse, ütleb vanasõna. Häda ajas ka vaese mehe abi otsima. Ta läinud targa juure, kes teises külas elanud, ning jutustanud asjaloo ja oleku põhjast põhjani ära. Kui tark kõik oli kuulnud, ütelnud see:

“Sinu asi on küll natuke halv, aga seda võib veel kõik heaks teha. Üks teine heamees on sulle seda tempu teinud. Ma võiks küll selle koera tale tagasi koju saata, aga ma ei taha seda teha. Aga sa võid ometegi imet näha saada.”

Peale seda läinud tark mehega merele. Kui nad sinna kohta jõudnud, kus mehe püüsed olnud, lasknud ta augu jäe sisse raiuda. Kui mees seda täitnud, pannud ta oma kübara mehele pähe, ning käskind meest kummuli augu piale laska ning mere põhja vaadata ning tähele panna, mis ta seal näeb. Mees täitnud käsku, aga mis näinud mees? Ta näinud, et üks väike must poiss, suur hagu seljas, ta ma püüste ees seisnud, ning tõrjunud koju tagasi, kis hulgana tema võrku tahtnud tulla. Poisike hüüdnud aga ise valju häälega:

“Kösch Soomest, kösch Saarest, kösch Pika Miku mõrda!” – “Noh, mis sa nägid nüüd?” küsind tark. “Kust sa vilets võisid kala saada, kui vaht väravas ees oli!”

Tark posisenud arusaamata sõnu iseeneses ning ütelnud:

“Pole sul nüüd enam viga ühti, vana vend!” Sellepeale läinud mehed iga üks oma kodu.

Sestsaadik olnud must poiss kadunud kui tina tuhka, ja mehe püüsed olnud iga kord kalu täis kui teiselgi, nenda et omal süüa ja ka veel teistele müüa saanud ning veel märka jõukaks saanud.

H II 20, 419/22 (1) < Pärnu-Jaagupi khk. – J. Reinson (1889)

27.

T ö l b s a b a g a k a l a

Vanasti on üks kalamees alati kälal käind, ükski kord ei ole rohkemb saand, kui ainult nii palju, kui tema perekond suur on olnud – kolm hinge on neid olnud. Mees ja naene ja üks laps, kas see laps poeg ehk tütar on olnud, seda vanarahvas ei teadnud räägi. Ega kord on kolm kala saanud: üks mehele, teine naesele ja kolmas lapsele.

Mees rääkin naesele:

“Meie kõhud jäävad alati pooleli, et tapame laps ära, siis saame selle kolmanda käla ka omale ja olema ka lapse ära tapnud.

Nüüd läinud mees jälle kalale selle lootusega, et saab kolmanda kala ka omale naesega, aga võta näpust, ei saand enam kui kaks kala. Nüüd pahandanud mõlemad, mees ja naene, et ilma lapsest ja ilma lapse kalast.

Nüüd läinud naene ka ühes kalale. Nüüd naene sõuab, mees paneb tõrvaksed põlema taguse raua peal. Nüüd hakanud tuli heasti põlema. Mees näeb, et üks õige suur ja ilma sabata kala ujub ees. Mees püüab ahingaga raiu, aga kala ujub nii kaugele, et raiu ei saa. Müüd mees mõelnud hea nõu välja ja seob ahingavare nõöri otsa ja teise nõöriotsa sidunud lootsiku rõnga külge. Siis põletanud ahinga tule peal õige punaseks. Kalal on selg puhu pealvee, nii kui kalamees kaugelt tulise västra kalale selja peale virutanud.

Oh sina kallid aeg, missugune sõit siis oli alanud järve peal! – Küll risti ja pikuti ühest äärest teise. Mehel on siis meele tulnud vaianöör katki leigata ehk peasen siis kuradist lahti. Hakkab nuga otsima, ei ole nuga taskus, naene otsib ja leiab noa oma taskust. Siis on nõöri katki leiganud, siis olema ära peasnud kala küüsisist, aga västar on kaotsi jäend tänapäevani.

E 48117/8 (1) < Pärnu khk – A. Karu (1912)

28.

Mies püidän Valgjärve pääl kallu, saanu häste muid kalu ja üte tõlphannage havve kah. Järven kutsutu sikku ja üteldu et tõlphannage orikut om vaea muu om kähen.

Mies lasken oma tõlphannage havve sisse, sis üteldu:

“Nüüd om kähen, tõlphannage orik tulli.“

H II 48, 776 (26a) < Helme khk – Jaan Einer, Peeter Einer (1894)

29.

T a n i j ä r v

Kord püüdnu mees Tanijärvest kalu, saanud aga ühe tõbisabaga kala. Järves kutsunud ükslugu ikka:

“Kutu, kutu, kutu!” jne ja ütelnud:

“Kõik sead on muidu käes, aga ühte tõbisabaga orikud ei ole.”

Nüüd viskanud mees tõbisabaga kala sisse, siis üteldud:

“Nüüd on kõik käes.”

E 2920 (16) < Helme khk – Jaan Karu (1893)

30.

Üks teine jutt jutustab Valgjärvel kala püüdmisest järgmist lugu. Üks mees läinud Valgjärvele kalu õngitsema, õngitsenud terve päeva aega ja saanud kaunis hulga suuri kalu. Õhtu eel kuulnud tasast häälekaja, üks hüüdnud:

“Notsi, notsi, notsi!”

Tõine ütelnud jälle:

“Joba tuleve, ainult tõlpsaba on kadunud, ei tea kos tema nõnda kaua aega viit?”

Mees vaatanud selja taha lootsikuse, kus kalad olnud, aga mis mees näeb – kalad kõik kadunud, üks ainuke ilma sabata siblib veel lootsikas. Mees võttis ka selle ja viskas sisse (järve), nüüd hüüdnud heal jälle:

“Näe kui tõlpsaba tuleb kah!”

Mees kohkunud sellest kuuldud ja nähtud olekust nõnda ära, et ei julgenud enam iialgi Valgjärvelt kalu püüda, sest ta teadis nüüd, et need altvee inimeste või vaimude sead olivad.

Niisuguseid juttusi on Valgjärve kohta palju liikumas, soovida oleks, et täadumehed seda kohta läbi katsuda võtaksivad, sealt olla ka palkisid kord välja kistud.

E 23696/7 < Helme khk – Johan Kala (1896)

31.

Järved. Mäda järv ja Kaanjärv

Kord saanud üks kala mees Kaanjärvest, västraga ühe suure havi kätte, havil olnud saba otsast tükk ära: Mees võtnud kala õlale, hakanud minema, saanud järve jearast natuke eemalle, siis kuulnud, et järvest hõigatud:

“Kussa viid, mo tõlpsaba oorika”, mees aga viinud kala kodu ja süüa ära.

EKS 8° 2, 704/5 < Laiuse khk, Vaimastvere v, Ellakvere k – Mihkel Kolluk (1879)

32.

Kivijärve mõisa juures seisab sellesama nimeline mäda kallaste ja mäda põhjaga järv, mis suuremalt jäult juba sammalt täis kasvanud on. Kus ka vanatontidest puudus ei olla.

Kord püüdnud keegi mees öösel salaja järvest ühe suure ahvena kinni. Asi näidanud mehele küll kahtlane olevat, aga siiski ei lasknud ta kala lahti vette, vaid küpsetanud ära ja pistnud nahka.

Järgmisel ööl magama uinudes rebitud mees jalgu pidi kinni ja sikutatud kui tuul järve poole. Õnneks saanud ta veel suure hirmuga taevaisa nimetada ning ka selle järele lastud tal jalgadest lahti, ja vedajast pole muud kui paljas suits järele jäänud.

Mees peasenud eluga surmasuust.

EKnS 48, 60 (123) < Laiuse khk – H. Karro < M. Usklik (1908)

33.

Üks kalapüüdja püüdnud suure kala kinni ja ütelnud:

“Olen ma kala näinud, aga mitte nii suurt.”

Ta keetnud kodus kala ära, kutsunud sõbrad kala süüa. Sõbrad süüa kalaliha kõhud täis, ei jõua siiski kala süüa, jääb veel järele. Sõbrad läinud ära. Kalamees heitnud magama. Häkkiste võetud mehel jalgadest kinni ja veetnud lohisedes toas välja, edasi kuni järve kaldale. Korruga tulnud kuu pilvede alt välja, kalamees näinud et pikk ja tugev mees see olnud, sarved peas, saba taga ja hobuse kabjad jalgade otsas – kes teda järve hakkab vedama. Hädavaevalt rutuga saanud ta ütelda:

“Oh Jumal, Püha Isakene peasta mind!”

Kohe sellepeale lasknud vedaja mehe jalgadest lahti ja kadunud kui tina tuhka.

E 47928 (125) < Palamuse khk, Kuremaa v, Vinni k – Hans Karro < Madli Maks (1912)

34.

Kärtu saare kohta pajatab teine jutt:

Teomees läinud pühapäeval tiigile kogrisid püüdma. Rüsa olnud väga raske välja võtta mehel, arvanud et palju kalu sees on. Viimaks näinud, et rüsas rohkem ei ole olnud kui üks kole suur kogri, mida keegi näinud ei ole.

Mees läinud minema, nahk hirmu täis ja jätnud rüsa kõige kogriga tiiki. Tüki aja pärast vaatama minnes olnud tühi rüsa, kogrit kusagil. Rüsa täiesti teine.

Kudas kogri rüstast välja sai, seda ei teadnud teomees.

Eks see ka paharet ise ikka suure kogri näol olnud.

E 49564 (28) < Palamuse khk, Kuremaa v, Vinni k – Hans Karro (1915)

35.

Vana rahvas kõnõlõva, et egäl kalasugul oma valitseja om. Valguta vallan Rannakolgan Virtsjärve veeren elas üits kalapüüdja, kes oma pääd kalapüüdmisest toit. Ütel õdangul tulli vanamees kodu. Süda olli täl valu täis ja väsimus suur. Ta kütt sanna ärä, viht oma väsinuid konte ja läits sanna pääle magama.

Arvata poole öö aigu virgus vanamees üles. Ta kuult oma sanna ümbre kõnõlõmist, ajas kõrvad kikki ja kullõl: mehed tõtsiva vihtma. Üits küsse tõisõlt:

“Purika-vana, kohe sa täämbä purikad kinni pannid?” – “Ma pannin nad Raudja oja suhu,” olli vastus.

Sudaku-vana ütel sudakud Pikassilla jõõ suhu kinni panõma ja latika-vana ütõl latikad keset järvõ panõva.

Seda juttu kuultõn karas vanamees maast üles, tõmmas tõisõd kalamehed perrä, läitsivä järvõ päälõ ja heidiva nooda sissõ. Kalaloomus olli peaaigu nii suur, kui Peetrusõlgi omal ajal olli, nii et need kalamehed teda valla es jõvva tõmmata ja üits randa abi läits otsma. Abiotsmisõ ajal tulliva vihtjad sannast ja ütekõrraga kakkõs keids ja kalarneestõ puskar läit nurja.

H II 30, 419/20 (2) < Rannu khk. – H. Raag (1890)

36.

Ükskord püüdnud üks vanamees Emajõest suure ahvena kinni. Ahven näinud nii imelik ja kahtlane olevat, aga sellest hoolimata ei lasknud mees kala mitte tagas vette, vaid küpsetanud ta ära ja pannud nahka. Sellel samal öösel aga tiritud vanamees jalgu pidi tuule kiirusel jõe poole. Rabelemine ei avitanud midagi ja vastu panna ei olnud tall mõteldagi.

Õnneks tulnud mehel veel viimsel hukatuse silmapilgul meelde isameie kolm korda lugeda. Selle peale jäenud ainsalt veel paljas suits järele; vanasarvik kes mehe hinge ära omale võtta tahtis, oli kadunud, ja mees jäi elama ning peasis ära.

E 47139 (1) < Tartu l – Hans Karro < H. Vaino (1909)

37.

Su u r h a u g

Sie õli üks lauba õhtu. Meie läksime kahekeisi Lohusuust Vadi jõge müeda Vadi küla poole kalu püüdma. Võtime västrad ja sõusime künaga vasta vett ülesse kuni jõusime Rootikäpa nõmme¹ kohta. Sial tuld meile üks suur haug vasta.

Sie õli õige suur, kohe imelik suur haug õli ta küll, aga hirmus suur. Kõhe nii pikk, nagu meie küna. Ta tuli meie küna jääde, jäi sinna kõrva seisma. Aga meie ei tohtinud seda havi västraga lüia; küll õleksime suanud, aga ei tõhtinud – ei mina ega tõine mies kua. Siis läksime künast välja, tõisele poole jõe kaldale. Sial õli üks küün, läksime selle küüni seina jääde. Siis nägime – hakka üle jõe, tõisel pool, Rootsikäpa nõmmes välku lüema. Ta lei nii kõvast välku ja müristas, aga õli selge taevas ega õlnud ilm sugugi pilves. Sie õli südaüe aeg.

Siis hakkasime kartma ja läksime kodu, tied müeda. Oma viina jätime sinna, koho ta jäi.

Hommukul läksi tagasi, vaatama. Küna õli sialsama paigas koho ta jäi ja niisama alles. Aga muus ei õlnud enam kedagi näha.

Sellest suadik meie enam lauba üesel kalu püüdma ei lähnu.

¹ Seal, umbes kaks kilomeetrit Lohusuust Avinurme poole on kolm küngast tee ääres männikus, kus rahva jutustuse järele olevat Põhjasõja ajal venelased vastakute lahingut pidanud ja sinna surnud matnud. Sellest teisel pikemalt kirjutatud.

ERA II 257, 76/8 (2) < Torma khk, Avinurme v, Piilsi k < Lohusuu v – Mihkel Sild < Anna Pickof, 57 a (1937)

38.

Jaanipäeva hommikul püüdnud Voldi mõisa öövaht Saadjärvest kalu. Püüdnud ja püüdnud neid kalu ikka, vaatab et kalu kogub õige palju. See vist ei ole õige asi, kirikupüha ka. Jätan järele ja lähen ära.

Katsub minema hakata, aga lootsik kinni nagu naelutatud ja kaabib ja kaabib. Ehmatas ära ja paljub jumalat ilma mütsita. Loeb issameiet. Kuuleb nagu vee all on kõnelus.

“Kas kõik on käes?” hüüab üks teisele.

“Ei ole, tõlpsaba sikk on puudu!” on vastus.

Mehel on havi lootsikus, kellel oli sabauimest tükk ära. Võttis mees ja viskas havi ära. Kohe pääses minema.

Vanakuri hoidis kinni teda, see oli patu pärast. Kui mees ei oleks juttu kuulnud, oleks tänaseni istunud seal võib-olla.

EKRK I 40, 187/8 (1) < Äksi khk, Saadjärve k, Pihlaka t – Kersti Kõivumägi ja Imbi Varik < Karl Mölder, 68 a (1962)

39.

H a u g – k a l a p a p p

Haug oll kala papp. Havvõ pää seeh omma rist(i). Sis ko kala lätsivä riihtsähe (riih(i) ts – mõrd), sis haug lõik väidsega kõik riihidsä katske ja sei eis kallo, lask kala vällä.

Ja jummal lõik täl väidse katske. Sis inäp saa-as lõiko, sis saiva inemise jo... rahvas saiva jo kallo kätte. Havvõl ommake väidse katske kats väist om pää seeh.

RKM II 51, 200 (50) < Setumaa, Mäe v, Mikitamäe k – Veera Pino < Irina Pino, snd 1894 (1949)

40.

P. Voolaise teate järele tuntakse Lutsimaal kalaesa, kalaimä ja kalakarjust.

Korra läinud mehed järvel kala püüdma. Keegi rääkinud seda. Silmapilk karanud ahju pealt hall kogu maha, joosnud järve äärde. Kadunud järve. Kalastajad ei saanud kala sugugi. Vist tuli kalakarjus kalu hoiatama.

E 57355 (2) < Lutsi – Matthias Johann Eisen < Paulopriit Voolaine (?)

41.

Kord saadi järvest väga palju kalu. Keegi karjus magas ahju pääl. Korruga hüppas maha, jooksis järve veerde ja kadus järve. Kalameestele es jäänud üht kalagi järele.

E, StK 28, 221 (39) < Lutsi – Paul Voolaine < Jaan Kerman, 77 a (1925)

42.

Kalapüüdja läks sauna järve veeres. “Kaläjezä” (s.t. kalaisa, teinekord ütles kalakarjus) läks kah sauna mehele järele, arvas, et keegi ei püüa nüüd kalu. Aga abimehed tulid joostes sauna kalapüüdjat välja kutsuma vaatama, et niipalju kalu pole ilmaski saanud. Kalaisa ka kargas seda kuuldes mürinal välja, aga midagi ei saanud enam teha: kalad olid juba välja tõmmatud.

ERA II < Lutsi, Põlda – Paulopriit Voolaine < A. Jakimenko (1929)

43.

Jakimenko eelmise märkuse puhul jutustab Vindzõ, mis kuulnud Stolarovkas:

Kõrtsnik lask närtsunu, kakõhunu mehekese uma aho pääle piislemä.

Kõrtsi tulõ Rääznä miis, ne ütles: “Panõ hopõn ette. Paha pallo kallu sai. Jõvvai ussõ kisku.”

Ku timä virahut aho päält maha, ne virgastõ rahva vahelt ussõ ne järve. Kõik kala ka kattõ perrä järve.

Kalaisa

Tuu ollgi kala peremiis.

ERA II 61, 197/8 (3) < Lutsi, Põlda v, Kirbani k < Põlda v, Mõtsa k – Paulopriit Voolaine < Vindzõ Herman (Vinca Germovs), u 90 a(1938)

44.

Kaladel kõneldakse olevat oma karjus (“пастух”).

ERA II 33, 79 (41) < Lutsi, -Põlda v., Kukujevo k. – Paulopriit Voolaine < Aleksander, Aneta ja Marin Kulakov (1930/1)